
МАТВИЄНКО Ю.О.,
кандидат педагогічних наук,
Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
м. Київ

ЗМІСТ ТА СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ДІЯЛЬНОСТІ САМОКОНТРОЛЮ СТУДЕНТІВ: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ

У статті проаналізовано зміст, структуру, функції, види, методи, форми самоконтролю в процесі навчання студентів.

Ключові слова: *види, форми, функції, методи, критерії, компоненти самоконтролю.*

В статье проанализировано содержание, структуру, функции, виды, методы, формы самоконтроля в процессе обучения студентов.

Ключевые слова: *виды, формы, функции, методы, критерии, компоненты самоконтроля.*

The article analyzes the content, structure, functions, types, methods, forms of self-control in the learning process of students.

Key words: *types, forms, functions, methods, criteria and components self-control.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одним з важливих завдань вищої школи є розвиток у студентів умінь самостійно керувати навчальною діяльністю, контролювати та оцінювати її результати, що дозволить студенту ефективно управляти процесом оволодіння знаннями в процесі навчання та забезпечить у майбутньому здатність до самоконтролю результатів професійної діяльності.

Уміння самоконтролю дають можливість людині реалізувати свої здібності, інтереси, створити умови для особистісного розвитку і підвищення соціального статусу в суспільстві. Формування даних умінь у процесі навчання є ефективним способом задоволення потреб вищого гатунку: самопізнання, самоствердження, самореалізації, самовиховання, само розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Наукові роботи Б. Г. Ананьєва, В. М. Володька, В. І. Загвязинського, О. М. Леонтьєва, О. М. Пехоти, І. Н. Унт та ін. заклали основи індивідуалізації та диференціації навчання в цілому й самостійної роботи студентів зокрема, що, значною мірою, зумовлюють формування самоконтролю студентів. Психолого-педагогічні дослідження з вивчення проблеми сутності самоконтролю (М. В. Мова, Н. І. Олейник,

П. Я. Осіпов, І. Ю. Сєрьогіна, Я. О. Устінова та ін.) дозволили зробити висновок про те, що останнім часом вирішенню цієї проблеми надається дуже велике значення. Вагомий внесок у розроблення методів навчання контролю і самоконтролю здійснили А. М. Алексюк, С. І. Архангельський, Ю. К. Бабанський, В. М. Вергасов, Д. Б. Ельконін, В. О. Якунін. Водночас, не зважаючи на численність досліджень, у яких розглядаються питання самостійної роботи студентів, місця і значення самоконтролю в ній, впливу самооцінки на формування здатності до самоконтролю у навчальній діяльності, визначення комплексу вмінь, які його складають, не існує.

Формулювання цілей статті...

Метою статті є аналіз та визначення змісту форм, методів, функцій діяльності самоконтролю студентів в процесі навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження... До складу самоконтролю різні автори включають різні компоненти. Так, І. О. Зимня та ін. до складу самоконтролю включають дії суб'єкта навчання стосовно з'ясування мети, результату і програми діяльності, аналізу, оцінки виконуваної навчально-професійної діяльності та її корекції в разі невідповідності еталону; визначається інформаційний та організаційний аспекти самоконтролю [3]. А. С. Линда до складу самоконтролю включає: з'ясування мети діяльності та

ознайомлення зі зразками, порівняння отриманого результату зі зразками; самооцінку стану роботи, виявлення помилок, аналіз їх, виявлення причин їх виникнення; коригування на основі оцінки стану роботи та вдосконалення [6]. Н. І. Олейник до складу самоконтролю включає: усвідомлення, з'ясування студентами мети діяльності та початкове ознайомлення з кінцевим результатом і способами його отримання, з якими вони будуть порівнювати застосовувані ними прийоми роботи з отриманим результатом; звірення ходу роботи і досягнутого результату зі зразками; оцінку стану виконуваної роботи, встановлення та аналіз допущених помилок, і виявлення їх причин; корекцію роботи на основі даних самооцінки та уточнення плану її виконання, внесення удосконалень [8].

На думку Л. Г. Подоляк великий вплив на розвиток самоконтролю має взаємоперевірка [9]. Г. А. Собієва та ін. до складу самоконтролю включають уміння критично ставитись до своїх вчинків і дій, вміння регулювати свою поведінку і керувати нею [10]. П. Р. Чамата виокремлює у складі самоконтролю в якості основних компонентів: уміння порівнювати себе з людьми і з самим собою на різних етапах розвитку (рефлексія), уміння регулювати свою поведінку, самовдосконалення [11]. В. В. Чебишева компонентами самоконтролю вважає планування діяльності, перевірку і оцінку суб'єктом власних дій і їх результатів, регуляцію діяльності [12]. Дещо іншої думки дотримується З. Н. Ямалдінова, яка зазначає, що при самоконтролі звірення не завжди можливо і не завжди дає необхідний ефект. Дослідниця пояснює це тим, що, звіривши результат із зразком або еталоном, ми здійснюємо перевірку лише однієї зі сторін засво-

ення – повноту, не враховуючи і не звертаючи уваги на такі сторони, як усвідомленість та інші. У зв'язку з цим З. Н. Ямалдінова вважає, що структурними компонентами самоконтролю є: з'ясування мети діяльності і засобів їх досягнення; самоперевірка і самооцінка стану роботи; виявлення помилок, їх аналіз, з'ясування причин їх виникнення; коригування і удосконалення роботи [14].

Як бачимо, одні вчені, розкриваючи зміст дій та операцій, які необхідно здійснити суб'єкту для контролю власної діяльності та поведінки, розглядають їх як компоненти самоконтролю, інші – як елементи самоконтролю, які входять до складу (структури) самоконтролю. Найбільш лаконічну, на наш погляд, характеристику складових самоконтролю надав С. Б. Єлканов, який зазначив, що самоконтроль реалізується через самоспостереження; самоперевірку; самозвіт; самоаналіз [2].

На основі здійсненого аналізу, ми визначаємо такі основні структурні компоненти самоконтролю, які можуть бути сформовані у студентів в процесі навчання: *цілепокладання, самоперевірка, самооцінювання, самоаналіз, самокорекція, рефлексія* [7].

Обґрунтовуючи зміст комплексу умінь самоконтролю, ми спирались на позицію М. М. Булинського та Н. І. Олійник щодо етапів самоконтролю, а саме: контроль правильності вибору мети навчальної діяльності; знайомство зі зразком результату або ходом і результатом певної навчальної діяльності; контроль за ходом навчальної діяльності на кожному етапі; зіставлення проміжних і кінцевих результатів із зразком; знаходження неточностей, помилок; аналіз знайдених неточностей, помилок; виявлення причин помилок і недоліків; коригу-

вання навчальної діяльності; оцінка контрольованої навчальної діяльності; використання інформації самоконтролю для планування наступного циклу навчальної діяльності [8].

У процесі дослідження теоретичних проблем формування та розвитку самоконтролю у студентів у психолого-педагогічній літературі ми з'ясували, що існує декілька класифікацій видів самоконтролю. Найбільш поширеною є класифікація, де підставою слугує етап діяльності. В. О. Вадюшин виділяє: попередній, поточний, проміжний, заключний [1]. Н. І. Кувшинов виокремлює орієнтовний самоконтроль (перед початком роботи), робочий (в процесі роботи) і заключний (після закінчення роботи) [5]. В. В. Чебишева запропонувала наступну класифікацію: підготовчий самоконтроль, поточний та заключний [12].

З. Н. Ямалдінова класифікувала самоконтроль за способом і характером його здійснення, а саме: самоконтроль через відтворення матеріалу, що вивчається; через застосування отриманих знань; через аналіз матеріалу, що розглядається і за відповідями на контрольні питання з матеріалу [14]. А. С. Линда класифікує самоконтроль за формами його організації: фронтальний, індивідуальний, взаємний [6]. Н. В. Изотова спиралась на низку критеріїв: за ступенем усвідомлення мети – навмисний, мимовільний; за складом елементів – констатувальний, коректувальний та прогнозуючий; за способом отримання інформації – безпосередній і опосередкований; за формою організації – фронтальний, взаємний і індивідуальний; за місцем у структурі діяльності – прогнозуючий, поточний, підсумковий [4].

В. В. Ягупов, розглядаючи види самоконтролю зазначав, що важливо

розрізняти самоконтроль і за ступенем вольової саморегуляції: ненавмисний (мимовільний) та навмисний (довільний). Ненавмисний (мимовільний) самоконтроль може здійснюватися в структурі сприйняття, функціонувати автоматично. Навмисний (довільний) самоконтроль визначається спеціальною метою і має значні можливості стабілізації діяльності [13].

На нашу думку, в основу класифікації видів самоконтролю можуть бути покладені як найбільш поширені й усталені критерії, зокрема етапи процесу самоконтролю, так і безліч інших критеріїв – за формами самоконтролю, його метою чи результатом тощо, найважливішим є висновок щодо сутності розуміння самого поняття «вид самоконтролю». Вид самоконтролю навчальної діяльності студентів відображає специфіку завдань самоконтролю, об'єктів, на які спрямовані вольові зусилля суб'єктів самоконтролю, а також засобів, які використовуються з метою самоконтролю.

Важливою проблемою формування умінь самоконтролю є добір форм і методів формування самоконтролю. Широко висвітлені питання форм та методів навчання контролю і самоконтролю в роботах А. М. Алексюка, С. І. Архангельського, В. М. Вергасова, В. О. Якуніна та інших. Вчені зазначають, що їх реалізація може відбуватися або на заняттях, або при самопідготовці. Самоконтроль на заняттях доповнюється викладацьким контролем, що сприяє підвищенню ефективності пізнавальної діяльності студентів. У процесі самоконтролю студенти реалізують набуті знання, вміння, навички, порівнюють їх з існуючими еталонами і оцінюють якість виконаного завдання.

Розглядаючи методи самоконтро-

лю, зазначимо, що ще К. Д. Ушинський приділяв чимало уваги методам виховання самоконтролю. До них належать: активне повторення, звіт про прочитане, самостійне складання питань учнями, виправлення учнями своїх помилок на основі зіставлення виконаного письмового завдання із друктованим текстом, взаємне виправлення і самовиправлення ними помилок, застосування знань на практиці. Серед методів самоконтролю він особливо виділяв усне відтворення, вважаючи, що краще давати дітям читати небагато, але зі звітом прочитаного.

Ю. К. Бабанський визначив такі методи самоконтролю: усний; письмовий; лабораторно-практичний; самоконтроль за допомогою програмованих посібників.

Як бачимо методи контролю і самоконтролю є майже ідентичними.

Інтерес становить підхід О. М. Синіциної до класифікації методів самоконтролю. Виходячи із концепції процесно-системного управління авторка поділяє методи самоконтролю на процесно-функціональні методи та методи функціональних зв'язків системи самоконтролю. Перші, своєю чергою, поділяються на методи самоаналізу та методи самообліку, а друга група містить методи самопланування, самоорганізації та самомотивації. Надалі складові кожної із зазначених груп конкретизуються у вигляді відповідних операцій, які також розглядаються авторкою як окремі методи.

З'ясуємо, чи існують відмінності у формах контролю і самоконтролю. Більшість дослідників (Ю. К. Бабанський, В. П. Беспалько, Г. С. Нікіфоров та ін.) серед форм самоконтролю виокремлюють індивідуальну та взаємну перевірку, вважаючи, що самоконтроль формується в процесі перевірки своїх досягнень на основі

самостійного аналізу своїх досягнень або досягнень іншого учня на основі аналізу еталону. Що ж до фронтальної форми, то вона має здійснюватися вчителем, педагогом стосовно виконаних завдань кожного з тих, хто навчається. На нашу думку це дещо звужує можливості самоконтролю і ми приєднуємось до думки А. С. Линди, який наголошував на доцільності запровадження і фронтальної форми самоконтролю поряд із індивідуальною та взаємоперевіркою [6]. При фронтальній перевірці проводиться колективний аналіз правильності написаного тексту, виконаної вправи, завдання і т.д. В ході цієї перевірки студенти фіксують допущені помилки, визначають їх причини та шляхи усунення, знайомляться зі способами реалізації самоконтролю, обговорюють і оцінюють пропозиції своїх товаришів із виправлення помилок.

До індивідуальної форми відносяться всі види самоконтролю, що проводяться на різних етапах діяльності, яка виконується. Це основна і найскладніша форма самоконтролю. Кожен студент виконує всі його елементи самостійно.

Взаємний контроль проводиться при перевірці письмових і графічних робіт, а також при рецензуванні усних відповідей і повідомлень. Студенти обмінюються роботами і кожен з них виступає в ролі рецензента. Вони повинні визначити допущені кимось із своїх товаришів помилки, пояснити їх причини, способи виправлення і попередження при виконанні аналогічної роботи. Взаємний контроль дозволяє поглибити знання та вміння учнів, сприяє розвитку уваги і відповідального ставлення до справи, формуванню навичок самоконтролю. Це більш висока форма контрольних дій, що виступає засобом навчання сту-

дентів самоконтролю.

На нашу думку, на початкових етапах професійної підготовки студентів, доцільно застосовувати фронтальну форму, поступово переходячи до взаємоперевірки й індивідуальної форми самоконтролю.

Для визначення тих цілей, які можуть бути досягнуті студентами в процесі навчання, завдяки сформованим умінням самоконтролю, проаналізуємо погляди вчених на можливі його функції.

При з'ясуванні функцій самоконтролю і його ролі в навчальній діяльності студентів Ю. К. Бабанський, Г. П. Кукла та ін. спираються на розроблені в педагогіці підходи до визначення функцій контролю в процесі навчання.

Під *функцією* контролю розуміють роль, яка визначає вплив контролю на процес навчання, і яку він виконує залежно від умов і завдань навчання на кожному конкретному етапі академічного процесу. Ю. К. Бабанський, О. В. Захарова, Г. С. Костюк, Н. Ф. Тализіна в якості основних функцій самоконтролю визначають навчальну, розвивальну та виховну. І. О. Зимня, Г. С. Нікіфоров, Л. І. Рувінський виділяють перевірку і коректувальну функції.

Разом з тим науковці виокремлюють й інші функції самоконтролю у навчальній діяльності. Л. Б. Ітельсон, Н. І. Кувшинов, А. С. Линда, В. В. Чебишева виокремлюють регулювальну і планувальну функції самоконтролю. Р. Ф. Кривошапова та О. Ф. Сілютіна виділяють: контролюючу, діагностувальну, орієнтувальну, навчальну, розвивальну і виховну функції. А. В. Петровський відзначає наявність специфічних для контролю контрольної та виховної функцій і загальну для процесу навчання в цілому – навчальну. А. П. Гудима розширює типові

функції самоконтролю такими специфічними, як: екзаменаційна, організаторська, методична, інформаційна тощо.

Узагальнюючи погляди вчених щодо функцій контролю і самоконтролю в навчанні, спираючись на розроблені в психолого-педагогічній літературі підходи до визначення самоконтролю в процесі навчання (Ю. К. Бабанський, А. С. Линда, Л. І. Рувінський та ін.) визначимо функції, які має виконувати, на нашу думку, самоконтроль в процесі навчання: навчальна, виховна, розвивальна, коригувальна, мотиваційна.

При здійсненні самоконтролю, засвоєння знань відбувається за допомогою дій, спрямованих на здійснення самоконтролю, що сприяє поглибленню, зміцненню, систематизації знань, тобто підвищенню їх якості, забезпечує активізацію набуття предметних знань, умінь та навичок, у чому полягає *навчальна* функція самоконтролю. *Розвивальна* функція самоконтролю має забезпечувати розвиток психічних властивостей, які студенти вивчають, діагностують у себе в процесі навчання. *Виховна* функція реалізується в процесі вдосконалення якостей особистості, які також є предметом вивчення і діагностики в процесі навчання. *Коригувальна* (оцінна, регулююча) – забезпечує самодіагностування досягнутих результатів, рефлексію, виявлення недоліків чи здобутків порівняно з попереднім досвідом. *Мотиваційна* функція самоконтролю передбачає, що процес навчання та самоперевірки, самооцінювання, самоаналізу має супроводжуватися для студента позитивними переживаннями навіть за умови, що його результати засвідчують наявність помилок, яких студент припустився, чи призводять до висновку

про неефективність обраного методу самоконтролю.

Ці функції самоконтролю реалізуються в практиці навчання і самоосвіти студентів. При засвоєнні ними наукових знань і практичних умінь важливим чинником, який впливає на якість всієї роботи, є ступінь усвідомлення самого процесу засвоєння і його результатів. Студенти повинні чітко уявляти вимоги до результатів, які вони ставлять за мету отримати, міру відхилення між фактичним і запланованим результатом; усвідомлювати ефективність застосованих методів навчальної роботи, щоб досягти бажаного з мінімальною втратою часу і сил.

Виділення функцій самоконтролю доцільно для того, щоб наочно показати складність феномена самоконтролю і його значущість у навчальній діяльності.

Реалізація визначених нами функцій самоконтролю передбачає і *визначення критеріїв*, які будуть свідчити про прояв реалізації тієї чи іншої функції. Обґрунтуємо зміст кожного з критеріїв, за якими можна перевірити, наскільки самоконтроль виконує ту чи іншу функцію у навчанні.

Прояв реалізації навчальної функції самоконтролю виявляється на основі *когнітивного* критерію, який відображає навчальні досягнення студентів, їх знання про самоконтроль у діяльності, його можливості, його значення для активізації пізнавальної діяльності, успішності навчання, знання про форми, методи, прийоми самоконтролю.

Прояв реалізації мотиваційної функції самоконтролю можна перевірити за *мотиваційним* критерієм, який має відображати наявність відповідних потреб, мотивів, цілей тощо та усвідомленість цих спонукальних

чинників студентами.

Прояв реалізації виховної та розвивальної функцій самоконтролю перевіряється за *особистісним* критерієм, який відображає наявність особистісного сенсу у здійсненні самоконтролю, усвідомленість потреби в особистісному вдосконаленні та його значущості для успішної професійної діяльності

Прояв реалізації коригувальної функції перевіряється за *діяльнісним* критерієм, який відображає сформованість у студентів власне умінь самоконтролю, їх вправність у цьому відношенні, а також зафіксовані факти застосування способів, прийомів самоконтролю.

Висновки... Здійснений аналіз теоретичних положень щодо сутності самоконтролю у студентів з огляду на вимоги до їх професійно значущих особистісних якостей, функцій, структури самоконтролю, форм та методів дозволяє нам висловити власний погляд на зміст, структуру, компоненти самоконтролю такі як: цілепокладання, самоаналіз, самооцінювання, самоперевірка, самокорекція та здатність до рефлексії.

Формування вмінь самоконтролю у студентів має свої особливості. Теорія та практика підготовки фахівців різного профілю у вищих навчальних закладах представлена у науковому доробку багатьох дослідників, у тому числі тих, які досліджували різні проблеми цієї підготовки у вищих навчальних закладах. Однак подальшого вивчення і розкриття потребує проблема впливу визначених нами функцій на процеси свідомої, цілеспрямованої навчальної діяльності, яка включає в себе оволодіння необхідними знаннями й уміннями при виконанні навчальних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вадюшин В. А. Педагогические проблемы самоконтроля в обучении и эффективности применения ТСО для его реализации : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Владимир Александрович Вадюшин. – Минск, 1978. – 195–с.
2. Елканов С.–Б. Профессиональное самовоспитание учителя / С.–Б.–Елканов. – М.: Просвещение, 1986. – 143 с.
3. Зимняя И.–А. Педагогическая психология : учеб. пособие / Ирина Алексеевна Зимняя. – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – 480 с.
4. Изотова Н.–В. Корректирующий контроль как фактор повышения качества обучения в ВУЗе (на материале предметов гуманитарного цикла) : дис. ... к-та пед. наук : 13.00.08 / Изотова Надежда Васильевна. – Брянск, 2004. – 250 с.
5. Кувшинов Н.–И.–К вопросу о самоконтроле учащихся на начальном этапе производственного обучения / Н.–И.–Кувшинов // Вопросы психологии. – 1961. – № 2 – С. 25–29.
6. Лында А.–С.–Методика формирования самоконтроля у учащихся в процессе учебных занятий : учебное пособие / А.–С.–Лында. – М. : Высшая школа, 1973. – 137 с.
7. Матвієнко Ю.О. Підходи до формування умінь самоконтролю студентів економічних спеціальностей у процесі навчання // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» - Додаток 4 до Вип. 31, Том III (11): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К.: Гнозис, 2014. – с.189-195.
8. Олейник Н.–И. Развитие умений самоконтроля учебной деятельности студентов технического вуза / Н.–И.–Олейник. // Вестник УМО по проф.–пед. обр. – Екатеринбург, 2001. – Вып. 2 (29). – С. 41–45.
9. Подольяк Л.–Г.–Об особенностях формирования самоконтроля в трудовых действиях у учащихся 5-8 классов / Л.–Г.–Подольяк // Вопросы психологии. ---1966. – №1. – С. 70-85.
10. Собиева Г.–А.–Формирование навыков самоконтроля у учащихся начальных классов на уроках русского языка / Г.–А.–Собиева // Вопросы психологии. – 1964, №2. С. 49–55.
11. Чамата П.–Р.–Вопросы самосознания личности в советской психологии. / П.–Р.–Чамата // Психологическая наука в СССР : сб. статей. – Т. 2. – М. : АПН РСФСР, 1960. – 656 с.
12. Чебышева В.–В. Самоконтроль в процессе труда и обучения // Вопросы психологии обучения труда / [под ред. А.–А.–Смирнова]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С.77-141.
13. Ягупов В.–В.–Педагогіка – самоконтроль і самоаналіз. Самоорганізація життя і діяльності. Самозобов'язання, самопереконавання і самонавіювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=293.
14. Ямалдинова–З.–Н.–Дидактические условия формирования умений самоконтроля знаний у студентов : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Закия Нажметдинова Ямалдинова – Челябинск, 1984. – 212 с.